

LUDAS MATYI

A népmesét pódiumjátékká formálta

DEBRECZENI TIBOR

Rendezői előszó

Ludas Matyi történetét Fazekas Mihály, a múlt század nagy magyar költője remekművé formálta. A népmesei hős betört az irodalomba, mégpedig klasszikus versformában. Hexameterben szólalt meg Ludas Matyi, mondván a híres fenyegető sort: "Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza." De Ludas Matyi története már évszázadok óta élt a nép ajkán. Fazekas Mihály is a folklórból merítette témáját. Mostani feldolgozásunk alapja is egy ilyen népmeseváltozat. Illyés Gyula "Hetvenhét magyar népmese" című gyűjteményében bukkantunk rá. Pódiumjátékká formáltuk, s így a mese játszhatóvá válik iskolában és klubokban is, minden olyan helyen tehát, ahol nincs színpad és színpadi technika. Természetesen a pódiumjáték színpadon is játszható, de akkor is arra kell törekedni, hogy a pódiumjáték jelzésekészlete, stilizált képi világa és karakterizáló előadásmódja érvényesüljön. Ily módon örömeiket lelhetik a játékokban fiatalok, serdülők és gyerekek egyaránt.

A pódiumjátékokban szinte mindig mindenki színen van. Az egy Ludas Matyi kivételével a játékosok több szerep bőrébe is belebujhatnak. S minden átváltozás a nyílt színen történik, a közönség előtt. Nem csinálunk titkot abból, hogy játszunk. Nem a pódiumon akarjuk megteremteni a népmese világának illúzióját, hanem a néző képzeletében. Éppen ezért nem is kívánunk többet, mint felmutatni a történetet, a karaktereket, a kor jellemző helyzetét, amelyben a történet játszódik. S bár a történet régi, hiszen a legtöbb magyar mese a középkorban fogant, a feudalizmus magyar világában, a tanulsága mégis mához szóló: az ember igazságvágya győzedelmeskedik, a hatalmaskodás nem marad büntetlenül.

Ebben a játékban a szereplő nemcsak emberi figurát alakít. A láb közé fogott bottal megidézi a lovat és a lovast. De hintót is formál jelzett eszközökkel. Ha kell liba, s ha a játék úgy kívánja, testével még az erdő képét is képes megformálni. Az ilyen játékban megbúvik egy csipetnyi ironia is, s ez jó. A fiatalok ettől érzik ezt a játéktípust magukénak. A mesét nem magáért a meséért, hanem a benne rejlő, mához szóló tanulságért játsszák el.

1.kép

(Valamennyi szereplő a színen. Mai öltözetben, farmerben, pólóingben vagy ehhez hasonló, egyöntetű öltönyben. A történet a három mesélő hol felváltva, hol közösen mondja, s ahogy egy-egy figura bemutatásához érnek, valaki - akire a rendező a szerepet osztotta - beöltözik jelzéses kosztümjébe ott a nyílt színen, s attól kezdve már ő maga a karakter; például az anya. Kendőt köt, parasztosan. Az anyának azonban csak a mese kezdetén van szerepe. Éppen ezért a későbbiek során elveszi a kendőt, és a rendező szándéka szerint más szerepet formál. A mesélők maguk is alakíthatnak szerepet, kikiáltók a vásárban, vagy fák az erdőben. De a libát is játékosok jelzik. Karakterizáló libamozgással - pantomimos mozgással - jelentik meg a gágogó jószágot, amint Matyi ludtollas kalappal a fején, ostorral a kezében hajtja őket. Ha fontosnak tartjuk, a háttérben fölrajzolhatjuk egy régi magyar parasztház konturját, amit minden egyes képnél átcsereélhetünk másra: vásárra, erdőre stb. De a színpadi, pódiumi kép enélkül is kifejező lehet.)

1. MESÉLŐ Volt egyszer egy asszony...

(A szereplők közül egy kiválik, kendőt köt, s mimes mozgással a munka fáradságos egyhanguságát fejezi ki.)

2. MESÉLŐ Volt annak egy fia, Matyinak hívták.

(Kiválik Matyi is a bolyból, ludtollas kalapot tesz fel. Ugy néz ki, mint egy mai hetyke kamasz, aki a munkát különösebben nem kedveli, de ha valamilyen érdekes kalandra nyílik kilátás, abban szívesen benne van. Matyi leheveredik, a kezében ostort forgat. Azzal játszadozik. Még tarkóállásba is felmehet, ha kedve tartja. Szóval unatkozik.)

3. MESÉLŐ Hanem ez a Matyi csak nem akart használható emberré válni.

1. MESÉLŐ Nem tudott azzal az anyja semmi pénzt kerestetni.

2. MESÉLŐ Nem tudta napszámba kergetni.

3. MESÉLŐ Pedig már legényszámba ment.

MATYI (az anyjához) Nem dolgozom másnak.

1-3. MESÉLŐ Nem is csinált semmit, legfeljebb arra volt kapható, hogy őrizze a libákat.

(A szereplők, akik eddig még nem jutottak szerephez, most "libabá" válnak.

Mimes mozgással, gágogva jönnek. Matyi az ostorral terelgeti őket.)

MATYI Anyám, én elhajtom most ezeket a libákat a vásárra, Döbrögre.

ANYA Hová hajtánád! Elkelnek azok itthon is.

MATYI Én csak elhajtom őket.

1.MESÉLŐ Az anyja már nem ellenkezett.

2.MESÉLŐ Sütött neki egy tepszi pogácsát az utra.

(Az anya eljátssza mimes mozdulatokkal a gyurás, sütés, tarisznyába pakolás munkamenetét, alig fél perc alatt, jelezvén azt is, hogy sietnie kell. A narrátorok addig várnak. Ők is figyelik a munkát. A libák is várnak.)

1-3.MESÉLŐ Ha már olyan mehetnékje van, hát menjen.

(Matyi elindul, hajtja a libákat, körbejárja a közönséget. Ezzel fejezzük ki, hogy hosszú utat kell megtennie, míg Döbrögre ér. Mire visszaér a játék helyére, a kép átrendeződik. A vásárban vagyunk.)

2.kép

(A mesélők és az anya most kikiáltóként vannak jelen a vásárban. A kikiáltók Weöres Sándor Vásár című - alább közölt - versét mondják felváltva. De közben még más is történhet, ének, muzsika, dobpergés szólhat.)

I.

Olcsó az alma,
itt van halomba,
aki veszi, meg is eszi,
olcsó az alma!

II.

Kis trombitát vegyenek,
pirosat, fehérét,
lilát, sárgát, kéket!
Mézesbábot vegyenek,
tükrös szivet, szépet!

III.

Fut a kutya-szán,
szalad igazán, igazán,
köszörüs vagyok én,
kutya-szánon futok én.

IV.

Van-e csizma eladó
Hóba-sárba mindig jó?
Van kis csizma eladó, szép varrás a szárán,
hogyha ilyet hordanék, bizony sose bánnam.
Van-e ködmön eladó,
szélbe-fagyba mindig jó?
Van kis ködmön eladó, szép himzés a vállán,
hogyha ilyet hordanék, bizony sose bánnam.

V.

Érkezik a vándorcirkusz,
hoznak elefántot,
tarka bohóc vezeti,
Füsti Pisti követi,
ilyet sose látott.

VI.

Sátor alól kikiáltó szétnéz:
"Itt látható a nagyhirű bűvész!
A lábával karikázik,
a kezével citerázik,
az orrával orgonázik,
a fülével figurázik,
a szemével gurgulázik,
a szájával vacsorázik."

VII.

Jó márc a cseberben,
csuprom telemertem.
Teli van a csuprom,
idd már, ki ne fusson.

(A kikiáltók vidám vásári hangulatába hirtelen belevág egy hang.)

1.HANG Jön Döbrögi ur, a város ura.

(Az egyik szereplő, lehet akár az egyik kikiáltó is, de még az egyik liba is, beöltözik Döbröginek. Bajuszt ragaszt magának, hegyeset, pödröttet, pörge kalapot tesz a fejére, pipát a szájába. Mindezt nyílt színen. S szembe találja magát Matyival. A vásári kikiáltók elhallgatnak, behúzzák a nyakukat, félnek. A libák hangosan gágognak.)

DÖBRÖGI (fölnyenesen, peckesen) Hát hogy adnád nekem ezeknek a párját?

MATYI Két máriás. Még az apámnak sem adom alább.

DÖBRÖGI Ejnye, te huncut akasztófára való, nekem, a földesurnak eddig sem szabta meg senki portékája árát, te sem szabad meg! Ideadod-e egy kurta forintért?

MATYI Nem adom! Két máriás az ára.

DÖBRÖGI Fogjátok ezt az akasztanivalót, a libákat meg hajtsátok a házamhoz!

(A kikiáltók közül többen nyelvcsóváló szolgálatkészséggel rohannak, s leteperik Matyit.)

1.MESÉLŐ (kikiáltóból visszavált mesélővé) Matyit leteperték.

2.MESÉLŐ A libákat ingyen elvették tőle.

3.MESÉLŐ Matyira meg...

(Lehúzzák Matyit a deresre. A szereplők közül - akik most vásári kikiáltókból és libákból fogdmegek, Döbrögi ur léhütői lettek - kettő lehuzza Matyi fejét, más kettő vízszintesre emeli a lábát, s mintha deresen volna, csépelni kezdik.)

1-3.MESÉLŐ ...jó huszonötöt ráverték.

1-3.MESÉLŐ Ez lett a libák ára.

MATYI (feltápáskodik, s szembefordul az urral) Jól van! De visszafizetem ezt még háromszor az urnak!

1-3.MESÉLŐ Döbrögi urat elöntötte a méreg.

DÖBRÖGI Fogjátok meg a huncutot; vágjatok rá még harmincat!

(Matyit újra megfogják, leteperik, s mint az előbb, deresre vonják, csépelni kezdik.)

MATYI (miután ismét feltápáskodik, elvonul a nézőtér irányába, s onnan kiáltja vissza) Visszafizetem én ezt még háromszor az urnak!

3.kép

(Lázás építőmunka. Mindenki a színen, kivéve Matyit, aki majd a nézőtér felől érkezik. Mimes mozgással eljátsszák a falépitést, fűrészelést stb. Képzelt-beli fákat visznek ide-oda. A munkások közt téblábol Döbrögi is. A mesélők, akik maguk is dolgoznak Döbrögi udvarán, közben közlik az eseményeket, mintegy ki-szólva, kibeszélve a közönséghez.)

- 1.MESÉLŐ Hanem Matyi szegyenében és mérgében világgá ment. De csak nem emésztette meg a mérgét.
- 2.MESÉLŐ Visszajött hát a szülőföldjére.
- 3.MESÉLŐ (a nézőtéren felöltözik ácsruhába. Természetesen jelzi a felöltözést maszkkal, sapkával, sállal. Lényeg, hogy idegenes jelmezt vesz magára. A színre sétál. Méregeti a fát, mint egy ácsmester, s közben megjegyzéseket tesz.) (Hm, hm; nocsak, nocsak...

DÖBRÖGI Kicsoda, micsoda az ur, hogy így méregeti a fákat?

MATYI Külső országi ácsmester vagyok! Igen híres, mondhatom.

DÖBRÖGI Nem jó talán az épületfa?

MATYI Megjárja, megjárja, csak nem erre a diszes kastélyra való.

DÖBRÖGI Van nekem egy erdőm; szebbnél szebb fák vannak benne.

Jöjjön ki velem, válassza ki!

4.kép

(A szereplők, akik a fenti dialógus alatt is munkamozdulatokat végeztek, most átváltoznak erdei fákká. Szabálytalan ritmusban, mereven állnak, háttal, oldalt vagy szemközt, s néha ingadoznak, mintha a szél fujná őket, s még susoghatnak is hozzá. Matyi és Döbrögi járkal a fák között, mintha erdőben járna; keresgélnek a nekik való fát, megjelölik a törzseket. A mesélők maguk is fákká alakulnak, cinkosan, szinte suttogva mondják a szöveget, kommentálják az eseményt.)

- 1.MESÉLŐ Mennek az erdőben, haladnak a sűrűben.
- 2.MESÉLŐ Odamennek, ahol a legsűrűbb.
- 3.MESÉLŐ Keresi, keresi az ácsmester az alkalmas fát, hogy melyik is volna jó az épületre.
- 1.MESÉLŐ S mennek beljebb, egyre beljebb.
- 2.MESÉLŐ Végül elérkeznek oda, ahová a favágásnak már a hangja sem hallik.
- 3.MESÉLŐ Talált Matyi egy alkalmasnak tetsző fát.

MATYI Mérje csak meg az ur a törzsét!

DÖBRÖGI (átöleli a fát) Jó lesz bizony, magam is úgy vélem.

(A mesélők most következő szövege alatt Matyi eljártssa mindazt, amiről a beszédben szó esik. A természet is Matyi pártján van, amikor Ludas Matyi verni kezdi Döbrögít, a fák hangosan susogni kezdenek, hogy ne hallják az ur kiáltozását, jajgatását.)

1.MESÉLŐ Ezt várta csak Matyi. A fa másik oldalán egyszeriben összekötötte az ur két kezét zsineggel.

2.MESÉLŐ Aztán elővette a botját, s addig hegedült vele az uron, amíg kedve tartotta.

3.MESÉLŐ A libák árát kivette a zsebéből, s a maga zsebébe rakta.

MATYI (elindul) Nem vagyok én ács, hanem én vagyok Matyi, a ludas, a z is lesznek most már mindig: Ludas Matyi! Akinek az ur erőszakkal elvette a ludjait. Akit az ur fizetség helyett jól megveretett! Még kétszer eljövök, még két veréssel adósa vagyok! (S Matyi eltűnik a nézőtérén.)

5.kép

(A fák visszaváltoznak emberekké. Döbrögi ur munkásaivá. Keresik urukat. Járkálnak körbe-körbe, de nem találják. Pontosabban úgy tesznek, mintha nem találnák. Ritmikus és egyöntetű kereső mozdulatokkal mennek ide-oda, közben egyszerre mondják.)

MUNKÁSOK (köztük a mesélők is) Nincs?

Nincs, sehol sincs.

Ó! Ó! Ó!

1.MESÉLŐ (végre ráakadnak) Mintha itt volna!

2.MESÉLŐ Hogy meg van csépázva!

3.MESÉLŐ Szólni is alig tud.

(Az emberek imitálják a sirást, mintha sajnálnák Döbrögít.)

DÖBRÖGI Az a gazember, Ludas Matyi, az volt.

(Majd eljártsszák, amit a mesélők az alábbiakban mondanak!

Lepedőbe csavarják Döbrögít, hazaviszik, lefektetik, majd orvost kereső leveleket küldenek - üres papírlapot természetesen -, egyiket a másik után, s mintegy csatárláncot alakítanak, kézről kézre adván a leveleket.)

1.MESÉLŐ Hazavitték Döbrögi urat lepedőben.

2.MESÉLŐ Majdhogynem végleg meg nem kukult az ijedtségben.

3.MESÉLŐ Ki sem kelt az ágyból, leveleket küldözgetett mindenféle doktoroknak, hogy jöjjenek orvosolni, de semmiféle doktor nem merte elvállalni a gyógyítást.

1.MESÉLŐ Egy pár nap mulva Matyinak is fülébe jutott a dolog.

1-3.MESÉLŐ Gondolt egy nagyot.

6.kép

(Matyi a nézőtéren felöltözik tudós doktornak, szemüveget tesz fel, szakállt ragaszt, s régi korok tudós sapkáját helyezi a fejére. A levelek kézről kézre adva, amit Döbrögi küldött szerteszét, végül is a nézőtéren tanyázó Matyihoz jutnak el. Matyi elindul a játéktér felé.)

MATYI Mi ujság ebben a városban?

1.MESÉLŐ (mint levélhordó) Nincs egyéb, hacsak az nem, hogy Döbrögi ur rémisztően nagy beteg. Ha akadna doktor, aki meggyógyítaná, igen nagy fizetséget kapna.

MATYI (megsimogatja felragasztott szakállát) Én föl merem vállalni, meg is tudom gyógyítani!

(S amint a levél ment kézről kézre, úgy megy Matyi ajánlata egyiktől a másikig, mignem elér Döbrögiig. A levélhordók suttogják egymásnak a hirt. Matyi mint a levelet kifelé, úgy adják kézről kézre egymásnak, nagy tisztelettel, mignem eljut az ágyban fekvő Döbrögiig.)

DÖBRÖGI Meggyógyulok?

MATYI Meggyógyítom. (S most eljátsszák mindazt, ami az alábbi mesélő szövegében elhangzik. Rohangálás füvekért, gyökerekért; tüzgyújtás a katlanban: stb.)

1.MESÉLŐ Matyi mindjárt vizet melegített.

2.MESÉLŐ Minden cselédet elküld az erdőbe füvekért, gyökerekért.

1-3.MESÉLŐ Mikor a háznál levők eltakarodtak, Matyi elővett egy jó erős botot, s odaállt az urhoz.

(A színen akkor már csak a hason fekvő Döbrögi és Ludas Matyi van, mindenki más a nézőtéren keresgél.)

MATYI Most jön a kura! (Döbrögit a bottal jól elagyabugyálja.) Nem vagyok én doktor, hanem Ludas Matyi. Ne feledje, még egyszer eljövök. (A nép visszajön. Döbrögi kiabál. A többiek kárörvendve sajnálják.)

7.kép

(A szín átalakul, ismét a vásárban vagyunk. A kép hasonló a másodikhoz. A kikiáltók éppugy mondják a szövegeiket, mondhatják a Weöres-verseket is. Matyi mint korábban is, új jelmezbe öltözik a nézőtéren. Lókereskedőnek álcázza magát. Pici bajuszt ragaszt, simléderes sapkát vesz fel, s bőrzekét ölt magára.)

1.MESÉLŐ Egyszer csak hallja, amint az egyik ember dicsekszik azzal, hogy az ő lova a legjobb futó ló a környéken.

MATYI (odalép az egyik vásároshoz) Igazán? Mert én épp olyan lovat akarok. Ha megteszi a próbafutást, ahogy kívánom, megveszem.

KERESKEDŐ Megteszem.

MATYI Nohát, álljon ide a lovával az utra. Üljön fel rá, s ha majd jön Döbrögi ur, kiáltsa el magát, hogy: én vagyok Ludas Matyi! Hanem aztán vágtsasson ám, mert különben eloltják a gyertyáját.

(A kereskedő ráül a lóra, azaz egy nagy botot fog a lába közé, mint a gyerekek, amikor lovacskázást játszanak. Majd amikor vágózni kell a lovával, trappolva elindul a nézőtér felé. Megérkezik Döbrögi, négylovas hintón. A négy lovat, a hintót, a rajta feszítő kocsist, mindezt pantomimban játsszák el.)

1. MESÉLŐ Megérkezett Döbrögi ur a hintóján.

2. MESÉLŐ Az ember odalovagol s elkiáltja magát.

KERESKEDŐ Én vagyok Ludas Matyi!

DÖBRÖGI Utána! Aki elfogja a gazembert, két aranyat kap! Mind menjetek!

(A hintó lovaira ráülnek, mint a kereskedő; ők is vágózni kezdenek a nézőtér irányába. Rohan az egész játéktér. Ki lovon, ki gyalog.)

1. MESÉLŐ A kocsis felült az egyik lóra.

2. MESÉLŐ A hajdu a másikra.

3. MESÉLŐ Utána eredtek.

1. MESÉLŐ Mindenki rohant.

2. MESÉLŐ Mindenki futott.

1-3. MESÉLŐ Csak Döbrögi maradt a hintón, onnan nézte az üldözést.

MATYI (csak ketten vannak a színen, hozzá lép.) Nem az volt Ludas Matyi, hanem én vagyok. (Matyi harmadszor is megveri a husággal Döbrögit.)

1. MESÉLŐ Matyi megadta neki a harmadik részletet is.

2. MESÉLŐ Megmondta neki, hogy ez volt az utolsó.

(Az üldözők visszajönnek, s ott látják a megvert urat. Kárörvendezve sipitognak fölötte, vigyori képpel, mint akik így tartják rendjén valónak a dolgot. Matyi eltűnik a nézők között.)

1-3. MESÉLŐ Azzal Matyi eltűnt, s egy más tájon telepedett meg, ott vett magának feleséget. S még ma is él, ha nem halt.

(A szerelők kibujnak jelmezeikből, s meghajtják magukat. Egyszerre, valamennyien.)

